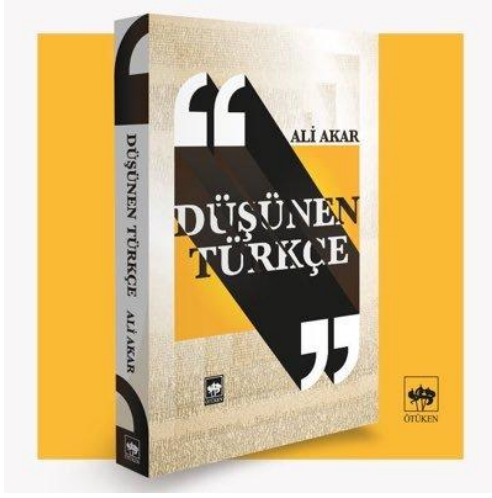

“Düşünen Türkçe”ye Dair Düşünceler

Mehmet Önder KARACAOĞLU¹

Kitap İncelemesi / Book Review

Anahtar Kelimeler

Düşünen Türkçe
Kitap inceleme
Kelime hikâyeleri
Etimoloji

“Türk nasıl düşünür, Türkçe bunu nasıl dile getirir?” sorusunun cevabını arayanlar için Ali Akar “Düşünen Türkçe” adlı eseri kaleme almış. 2019 yılında raflarda yerini alan bu kitabı okuyucuya Ötüken Neşriyat ulaştırıyor. 341 sayfalık bu eser “Birkaç Söz, Kısaltmalar, Sözlük, Dizin ve Kaynakça” bölümlerinden oluşuyor. Kitabın kapağı tırnak içine alınmış vaziyetteki “Düşünen Türkçe” ibaresinin dikkat çekici tasarımından oluşuyor. Ayrıca yakından bakılınca ancak görülebilen sözcük denizi uzaktan bakıldığında bir renk cümbüşü gibi algılanıyor. Kitabın kapağında tercih edilen sarı ve siyah ağırlıklı renkler kapak tasarımını daha göz alıcı hâle getirmiş.

Ötüken Neşriyat kitapla ilgili birkaç tanıtım çalışması hazırlamış. Kitabı, bu tanıtımlardan etkilenerek alan bir kişi olarak bu ifadeleri dikkate sunmak isterim:

- Türkçe sözlerden Türk düşünme sistemini okuyabilir miyiz?
- Dil ile düşünce arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Sibiryaya tundralarından Anadolu yaylalarına göçen kelimelerimizin ilginç anlam ve oluşum öyküleri...
- Düşüncenin Türkçesi, Türkçenin düşüncesi...

¹ MEB Türkçe Öğretmeni, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Doktora Programı, mehmetonder25@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4461-6021

• Türkçe kelimelerin oluşma biçimlerinden Türklerin dil mantığı okunabilir mi?

Bu can alıcı ifadeler kitabın sadece akademik bir kitleye değil Türkçe konuşan ve hassaten “Türk”çe düşünen herkese hitap ettiğinin de bir göstergesi hükmünde.

Kitabın yazarı Ali Akar, 1965 Sivas doğumlu. 1988’de Karadeniz Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun olmuş. 1990 yılına kadar öğretmenlik yapan Akar, bu yılda KTÜ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne asistan olarak yerleşmiş. Yüksek lisansını Cumhuriyet Üniversitesinde, doktorasını ise İstanbul Üniversitesinde tamamlamış. 2006 yılında doçent, 2011’de profesör olan Akar; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmakta. Ali Akar’ın bu eserinin dışında *Türk Dili Tarihi, Oğuzların Dili, Muğla Ağızları, Muğla ve Yöresi Ağızları, Mirkâtü’l Cihad* adlı beş eseri daha bulunuyor.

Kitap bilinen anlamdaki bir etimoloji sözlüğü gibi değil. 2014 yılından itibaren bir sosyal medya hesabı aracılığıyla arkadaşları ve takipçilerine Türkçe kökenli kimi kelimeler üzerine etimoloji denemeleri içeren paylaşımlar yapan yazar, ulaştığı kitlenin yoğun ilgisi neticesinde bu işe daha fazla kafa yormaya başlar. Sosyal medyanın kitlelere ulaşmadaki etkinliği ve hızı 1990’lı yıllarda başlayan akademik hayatında topladığı notları ve birikimleri bir anda çok farklı topluluklara ulaştırmıştır. Böylelikle bir anda çok farklı yaş, meslek, kültür gruplarından mürekkep bir kitleyle muhatap olan Akar, hangi eğitim düzeyinde ve sosyal/meslekî yapıda olursa olsun insanların kelimelerin kökenine dair yakın bir ilgi duyduğuna şahit olur. Hitap edilen bu özellikleri haiz oluşu kitabın üslubundan, oluşma biçimine, sözcük ve sayfa sayısından seçilen kelimelere kadar birçok hususu etkiler. Akar’ın en çok dikkatini çeken ise bu kitlenin dışarıdan gözlemlenen farklılıklarına rağmen dillerinin üzerinde düşünme gayretine sahip oluşları olmuştur. Bu saiklerle yola çıkan Akar, kitabının türünü belirlerken de hedef kitleye uygunluk kriterlerini geniş bir perspektifle ele almak durumunda kalır. Akar’ın kitabını tarif ettiği sözler ise yazarın bakış açısını yansıtmada noktasında oldukça anlamlı.

“Bu kitap bir sözlük değil, dilbilgisi kitabı değil, etimoloji kitabı değil, ağızlardan derlenen sözler değil; Eski Türkçenin, Orta Türkçenin, Yeni Türkçenin sözlüğü değil. Çağdaş lehçelerle ilgili bir sözlük hiç değil... Peki bu kitap nasıl bir kitaptır? Yukarıdaki “değil”lerin hepsini kapsayan, popüler ama ömrünün üçte ikisini Türk dilinin “iç”inde geçirmiş bir dil işçisinin, bir dil âşığının anadilinin tarihî kökleri üzerinde kendi kendine yaptığı bir iç konuşma ve konuşmaya okuyucuları da ortak etmek isteyen, onlarda, dildeki kaybolmuş anlam derinliklerini hatırlatan ve anadillerinin söz yapma mantığı üzerinde merak uyandırmaya çalışılan bir kitaptır (2019: 11).

Yazar eserinde muhtelif harflerden toplam 248 kelimenin etimolojik hikâyesini okuyucularına sunuyor. Bu sözlerin birçoğu Türkoloji alanında uzman olan, Türkçe ile ilgili akademik veya popüler anlamda çalışmalar yapan araştırmacıların malumu olan sözler durumundadır. Ancak yazarın asıl merakı bu noktada hedef okur kitlesi olarak seçtiği bu alana merak duyan, Türkçeye gönül veren, öğrenim hayatına devam eden veyahut sokakta Türkçe konuşan insanlardır. Yazar gerek sözcükleri aktarırken kullandığı üslup gerekse kitabın tasarımında izlediği yol ile bu amaca uygun hareket etmiş, okuyucuyu ayrıntılarda boğmadan sözcüklerin letafeti ile baş başa bırakmıştır.

Tablo 1. Kitapta Yer Alan Sözcüklerin Harf/Maddebaşı Dağılımı

											TOPLAM		
											24		
9	4	1	7	2	2		8		1	7	4	9	8

Akar'ın incelediği ve anlamları unutulmaya yüz tutan 248 kelimenin detaylarına baktığımızda ise her harften maddebaşı verilmediği dikkat çekmektedir. Bu da kitabın bir sözlük formatında değil de keyifli hikâyeciklerle bezeli olduğunun bir kanıtı niteliğinde. Tasnifi incelediğimizde karşımıza bu şekilde bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 2. Harf/Maddebaşı Tasnifi

A	<i>adak, ağartı, ağırşak, ağır ayak, ağmak, ağız, ağlağu, akyel, al, alışmak, altmış, anlamak, arık, aşığı, aşermek, atlamak, ayol, azık, azmak</i>
B	<i>bağdaş, bardak, barınmak, barış, baş, başak, başar, beğenmek, belermek, bellilemek, beri, bıçkın, biçin, bilek, bitimek, boğaz, boy bos, buçuk, budak, bunalım, burun, buymak, bürük, bütün</i>
Ç	<i>çadır, çağırmaq, çalık, çalmak, çalışmak, çapkın, çavmak, çıkmak, çilemek, çimerlik, çimmek</i>
D	<i>dadanmak, daha, dal, dalamak, -dan ağrı, darılmak, dazlak, değer, değerimi, değerimen, değme, densiz, deprem, dilemek, dinlemek, donatmak, doymak, dudak, duvak, düğme, düğu, düğüm, dün, dünür, düşünce, düven</i>
E	<i>eğin, eğerirmek, eğri-büğrü, emek, enemek, erdem, erik, erinmek, erk, erte, esin, esrük</i>
G	<i>gebe, gece, gelin, gibi giysi, gizem, gizlemek, göbek, göğeremek, gönenmek, göre, göresimek, görk, göstermek, göynümeq, göz, gözer, gözleme, gücenmek, günülemek, güreş, güvey</i>
H	<i>höllük</i>
İ	<i>için, iğerrenmek, ile, ilersük, ilik, ipek, istek, işlengi, isot</i>
K	<i>kaşımak, katı, kavuşmak, kılık, kınamak, kirağı, komşu, konuşmak, koşam, köpek, köpük, köseği, kösem, köşk, kucak, kulaç, kullanmak, kuyumcu</i>
L	<i>lan</i>
O	<i>oda, oğlak, oğuz, okumak, onarım, or, orak, otacı, oyuncak</i>
Ö	<i>öğerrenmek, öğuün, öğuürsek, öğuüt, öksüz, ölgülü, örümcek, öte, ötürü, ötürek, öz</i>
S	<i>sağlar, sakınmak, saklamak, saklambaç, salak, saman, sancak, savaş, seğerirtmek, sevi, sidik, sinsi, sınıkç, sıtma, sormak, subaşı, suvarmak</i>
T	<i>tabanca, tapan, tarla, taşmak, taşımak, taşra, tavşan, timur, topuk, torun, tosun, toyum, tümsek, tünemek</i>
U	<i>ucuz, uçkur, uğur, uğunmak, utmak, usanmak, utanmak, uymak, utku</i>
Ü	<i>ünlemek, üstünkörü, üşengeç, ütmeq, üzüm</i>
Y	<i>yadı, yakın, yalak, yaltak, yanıt, yapağı, yapı, yaprak, yara, yarı, yarın, yaşmak, yatsı, yavşak, yavuklu, yayan, yayla, yaymak, yazı, yazık, yelikmek, yelmek, yeşermek, yeşil, yiğit, yine, yitimek, yolak, yorgan, yorgun argın, yoz, yörük, yukarı, yumuş, yüksek, yüksünmek, yülimeq, yürek, yüzmeq</i>

Yazarın kitabını bu noktada Şinasi Tekin'in *İştikakçının Köşesi* ile Sevan Nişanyan'ın *Elif'in Öküzü Yahut Sürprizler Kitabı* ile benzeştirmek mümkün. Ancak Tekin'in eseri gerek detay barındıran bilgileri gerekse kullandığı üst düzey üslubuyla akademik anlamda belli bir birikim gerektiren bir kitap olarak dikkat çekiyor. Nişanyan ise hem dünya görüşünü hem de kendi bakış açısındaki bazı farklılıkları satır arasında usulca okuyucusuna sunma gayretine bürünüyor. Bu durum ise eserindeki akademik yetkinliği hitap ettiği hedef kitleden uzaklaştırabiliyor. Akar'ın eserini daha geniş bir kesime hitap eden, okuyucusuna bilgi aktarmaktan ziyade sohbet arasında "irfan" kazandıran bir eser olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

"Tarih yazıyla başlar ama dil insanla..." diyen Akar dilin tarihini insanın tarihiyle özdeşleştirmiştir (2019: 12). Dilin gelişimiyle bazı değişimlere uğrayan sözlerin tarihin derinliklerindeki kökleri, gelecekte açacakları dalları, yazarın süzgecinden geçerek katre katre satır aralarına yayılmış durumda. Ömrünün büyük bir kısmını Türkçeye adayın yazar kendisini "dil işçisi" olarak tanımlamakta ve bu ülkü ile Anadolu yaylalarından Sibiryaya tundralarına kadar sözcük madencisi gibi ter akıtmaktadır. Yazarın seçtiği kelimeler bu amaca ve geniş bir okuyucu kitlesine uygun sözler olarak dikkat çekmektedir. Yazarın üslubunu ve kelimeleri aktarmadaki yöntemini yansıtmaya adına birkaç sözü birlikte okuyalım:

bıçkın : *Kabadayı, hovarda*

Dilimizin anlamlı, derin sözlerinden biri de *bıçkın* kelimesidir. *bıçkın* bilindiği gibi "kabadayı, külhanbeyi, hovarda" kişiler için sıfat olarak kullanılır. Kelime, *bıç-* fiilinden *-gın* isim yapmak ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *-gın* eki genellikle alışkanlık isimleri yapan bir ektir. Zaten bıçkınlık da bir huy, mizaç ve karakterdir. Fiilin kökü günümüz Türkçesinde ses değişmesiyle *bıç-* şekline dönüşmüştür. Fakat *-bıçak* ve *bıçkı* kelimeleri yanında *bıçkın* sözünde de eski ses yapısı korunmuştur. Kelime semantik bakımdan da anlamlıdır: *bıçkın* kişilerin bakışları bıçak gibi keskin ve tavırları serttir. İşte bu keskin bakışlar, sert tavırlarda ancak *bıç-* fiiliyle tasvir edilebilirdi. Türkçe, bunun için biçilmiş kaftandır (2019: 58).

dünür : *Dünür*

dünür kelimesinin nereden geldiğini hiç düşündünüz mü? *dünür*; *düğme*, *düğün* ve *düğüm* ile aynı yerden geliyor! *dünür* kelimesinin kökü *tüg-* *tüg-* ise bir şeyi başka bir şeye bağlamaktır. Evlilik, Türklere ailenin temelini oluşturan önemli bir kurum olduğu için evlilik akdi yalnızca gelin ve güveyi bağlamıyor; aynı zamanda tüm sülaleyi, kabileyi ilgilendiriyor. Gelelim kelimenin etimolojisine: *tüg-* fiilindeki *g* sesi zaman içinde genizleşerek *tüñür* halini almıştır. Oğuzlar, söz başındaki *t*'leri *d*'ye dönüştürdükleri için kelime *dünür* şekline dönüşmüştür. Fakat yazı dilimizde bu genizsi ses olmadığı için *dünür* biçiminde telaffuz edilir. Anadolu ağızlarında kelime hâlâ eski genizsi şekliyle söylenmektedir (2019: 114).

erte : *Sonraki*

Derin sözlerimizden biri de *erte* kelimesidir. *erte*, daha sonraki anlamına geliyor. Günümüzde daha çok gün adlarında (*cuma+ertesi*, *pazar+ertesi*) kullanılmaktadır. Kelimenin kökü *er-* fiilidir. *er-*; ulaşmak, kavuşmak demektir. Bu fiilden *-t* ile tekrar ettirgen bir fiil yapılmış ve *ert-* "geçmek" fiili oluşmuştur. İşte *erte* kelimesi de bu fiilin sonuna zarf-fiil eki *-*

e'nin eklenmesiyle oluşmuştur. Erte, sırası geçmiş olan yani daha sonraki anlamına geliyor (2019: 129).

öksüz : *Annesi ölmüş çocuk*

Türkçenin derin sözlerinden biri de *öksüz* kelimesidir. Günümüzde, *ök* diye bir kelime olmadığı için *-süz* ekinin anlamsız bir köke eklenmiş olduğu düşünülebilir. Bu kelimenin kökündeki *ök* sözü, Eski Türkçede *anne* yerine kullanılan yaygın bir kelimeydi. Daha sonra *ana*, *anne* gibi sözler yaygınlaşarak *ökün* yerini aldılar. Kelimenin kökü böylece kavram alanı boşluğuna düştü. Bu köke getirilerek yapılan *öksüz* şekli ise yaşamaya devam etti. İlginçtir, Türk lehçelerinin birçoğunda bu kelime unutulmuş yerine Arapçadan alınan *yetim* sözünün fonetik türevleri kullanılır olmuştur. *öksüz* sözü bugün Türkiye Türkçesi dışında Baş. T. *ükhiz*, Tat. T. *üksiz* şeklinde yaşamaktadır (2019: 222).

yayla : *Yayla, yazın geçirildiği yer*

Kelimeler milletin sosyal ve kültürel hayatlarının derin bilgilerini taşırlar. Toplumun yaşama biçimi, hayatı algılayış tarzı... hepsini kelimelerle takip edebiliriz. İşte Türkçenin derin köklerine kadar giden bu kelimelerinden biri de *yayla* sözcüğüdür. Bu kelitemizi açıklamak için önce Eski Türkçede mevsim adlarını hatırlatalım: *kış, yaz, yay, küz*. Bunlardan *kış* kelimesi günümüzde anlamı değişmeden yaşıyor. İlkbahar anlamına gelen *yaz* sözünü ise günümüzde “yaz mevsimi” anlamında kullanmaktayız. Bugünkü *yaz* sözümüz aslında ilkbahar demektir. Peki “yaz” anlamına gelen *yaya* ne oldu? Bu yalın şekliyle dilden kayboldu fakat bundan türetilen *yayla* kelimesinde bu kök yaşamaktadır. *yayla* “yazın geçirildiği mekan” anlamına gelir. Yapısı ise *yay+la-g* şeklindeydi. Bu ismin sonundaki *g* sesi düşünce *yayla* şekli kalmıştır. *küz* kelimesi ise *güz* şekline dönüşmüştür (2019: 303). Eser bu şekilde kelimelerin etimolojik arka planını keyifli bir anlatımla ele alıyor. Didaktik bir eser olarak görünse de öğreticilik amacı öne çıkmadığı için sadece bu alanda araştırma yapanlara değil, her kesimden okuyucuya hitap eden bir kitap olarak dikkat çekiyor. Özellikle “*Kelimenin Ardı*”² gibi programların dikkat çektiği bu dönemde ortaokul ve lise öğrencileri için de tavsiye edilebilecek bir eser olarak okuma listelerine eklenebilir. Cemil Meriç’in “*Öyle seveceksin ki kelimeleri, sana yetecekler.*” tavsiyesine uyma adına öğretmenler tarafından kelimeleri sevdirmeye adına kullanılabilecek bir kitap olarak da salık verilebilir. Kitabın sonuna gerek etimolojisi irdelenen kelimeleri içeren gerekse kitabın içerisinde yer alan önemli sözlerin yer aldığı bir dizin eklenmiş. Böylelikle içindekilerde madde başı olarak yer almayan bir söz, içerisinde geçtiği bağlantılı bir sözcükle bulunabilir nitelikte verilmiş. Kitabın sonunda yer alan kaynakça ise ilgi duyanlara yeni kapılar açacak bir zenginliğe sahip. Düşünen Türkçe, “Türk”çe düşünenlere keyifli bir okuma vaat ediyor. Kelimelerin gizemli tarihi için bu çağrıya uymak gerek!

KAYNAKÇA

- Akar, Ali (2019). *Düşünen Türkçe: Ötüken*.
 Nişanyan, S. (2002). *Elifin Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*,(Çizimler: Semih Poroy): Adam.
 Tekin, Ş. (2001). *İştikakçının köşesi: Türk dilinde kelimelerin ve eklerin hayatı üzerine denemeler (Vol. 8): Simurg*.

² Şermin YAŞAR tarafından hazırlanan kelime hikâyelerinin aktarıldığı kısa videolar EBA TV ve MEB’in www.eba.gov.tr platformunda da yer almaktadır. https://www.youtube.com/channel/UC_eYX4Rf_VULpOdRCf5sdLQ aracılığıyla erişilebilir.